

ЗАМОНАВИЙ ИҚТИСОДИЁТДА МОЛИЯВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ БАНКЛАРНИНГ ТРАНСФОРМАЦИОН САЛОҲИЯТИГА ТАЪСИРИ

Олтаев Ш.С. – СамИСИ доценти, и.ф.н.

Аннотация. Мақолада замонавий иқтисодиёт шароитида молиявий бозорда рақамли технологияларнинг ривожланиши ва уларнинг банк сектори трансформациясига таъсири таҳлил қилинган. FinTech технологияларининг шаклланиши, банк хизматлари кўрсатиши моделларининг ўзгариши ҳамда рақамли каналлар орқали молиявий хизматлар сифатини ошириши масалалари ёритилган. Шунингдек, рақамли банк хизматларининг самарадорлиги, харажатларни қисқартириши имкониятлари ва FinTech компаниялари билан ҳамкорликнинг аҳамияти илмий жиҳатдан асосланган. Тадқиқот натижалари FinTech технологияларидан фойдаланиши банклар учун янги имкониятлар билан бирга, бошқарилиши лозим бўлган янги рискларни ҳам келтириб чиқараётганини кўрсатади.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, банк сектори, FinTech, рақамли трансформация, мобил банкинг, масофавий банк хизматлари, инновацион технологиялар.

Замонавий иқтисодиёт ўсишининг асосий омилларидан бири молиявий бозорда рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши ҳисобланади. Рақамлаштириш жараёнлари иқтисодиётнинг турли тармоқларини қамраб олган ҳолда, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишда самарадорликни оширишга хизмат қилмоқда. Айниқса, молия тизими ва банк сектори рақамли иқтисодиётнинг замонавий талабларига мос равишда тубдан ўзгармоқда.

Рақамли трансформация натижасида банк хизматларини кўрсатиш усуллари, бизнес моделлари ва мижозлар билан ўзаро муносабатлар шакли

такомиллашиб бормоқда. Бу жараёнда молиявий технологиялар (FinTech) банк тизимида муҳим драйвер сифатида намоён бўлмоқда.

FinTech технологияларининг шаклланиши ва банк секторига таъсири илмий манбалар, эксперт хулосалари ҳамда статистик маълумотлар асосида таҳлил қилинди. Шунингдек, рақамли банк хизматлари амалиётидаги ўзгаришлар ва уларнинг самарадорлиги баҳоланди.

Замонавий иқтисодиёт ўсишининг асосий омилларидан бири молиявий бозорда рақамли технологияларнинг ривожланиши ҳисобланади. Рақамлаштириш алоҳида ва мураккаб тармоқларни қамраб олади, натижада инсон ресурслари ва улар билан боғлиқ барча харажатлар сезиларли даражада тежалади, бу эса рақобатни яхшилайти. Ҳозирги кунда умуман молия тизими, хусусан, банк сектори рақамли иқтисодиётнинг замонавий талаблари асосида ривожланмоқда. Рақамли трансформация туфайли бизнес моделлари ва банк секторини ривожлантириш концепциялари такомиллаштирилмоқда.

Банк соҳаси ахборот технологиялари (IT) асосида банк хизматларини кўрсатиш, рақамлаштириш ва технологик тараққиёти туфайли катта ўзгаришларга дуч келмоқда. Молиявий экотизимга “FinTech” атамаси асосида бу соҳасида фаолият юритувчи стартаплар каби янги ўйинчилар қўшилди. Аксарият экспертлар молиявий технологияларнинг ўсиши 2008 йилги жаҳон молиявий инқирози ва банкларга ишонч йўқлиги, кредит олиш кескин мураккаблашганидан кейин бошланганлигида тасдиқлашади. Бу давр FinTechнинг олтин даври деб аталади. Бироқ, тартибга солувчилар, саноат иштирокчилари ва истеъмолчиларнинг унга ва молиявий технологиялар секторига қизиқиши 2014 йилдан кейин пайдо бўлди.

Гарчи турли хил мижозлар ва бозорларга турли хил каналлар орқали турли хил банк маҳсулотлари ва хизматлари таклиф қилинса-да, инновацион хизматларни тақдим этишда қаттиқ тартибга солинадиган, кўпинча мослашувчан ва консерватив органлар туфайли банклар технологик ўзгаришларга мослаша олмади. Тадқиқотчиларнинг фикрича, FinTech

компаниялари бу қолоқликни қоплаши мумкин. Мижозларнинг хулқ-атворининг ўзгариши, технологияга боғлиқлиги ва баъзи банк хизматларида бозор улушини йўқотиши сабабли, банклар рақамли трансформация орқали омон қолиш учун ўзгариши керак. Ҳақиқатан ҳам, олдиндан айтиб бўлмайдиган келажак ҳақида кўпроқ мослашувчан бўлган ва экотизим иштирокчилари билан ҳамкорлик қиладиган банклар омон қолиш учун экотизим иштирокчиларининг имкониятларидан фойдаланишлари мумкин. Шу сабабли, банк экотизимининг ҳал қилувчи иштирокчиларидан бири сифатида FinTech компаниялари билан ҳамкорлик қилиб, банклар инновацион хизматларни тақдим этиш учун максимал имкониятларидан

фойдаланишга ҳаракат қилишлари мумкин. КПМГ Институтининг 2020-йил сентябрь ҳисоботида кўра, FinTech компанияларига жаҳон сармояси 25,6 миллиард долларга етган ва бу соҳадаги баъзи ютуқларга КОВИД-19 пандемияси сабаб бўлган. Ушбу статистика молиявий институтлар FinTech компанияларининг ўзгарувчан табиатини қабул қилганлигини кўрсатади. FinTech компаниялари банкларга инновацион хизматлар ва янада самарали, тежамкор банк ечимларини тақдим этади. FinTech компаниялари нафақат бундай хизматларни тақдим этиш орқали пул ишлашади, балки ўзларининг инновацион ғояларини синаб кўриш учун мижозларнинг катта гуруҳига кириш имкониятига эга бўладилар. FinTech нинг ўсиши ва ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) соҳасидаги инновацияларнинг ортиб бориши молиявий хизматлар кўрсатишда рақамли трансформацияга олиб келди. Бундай хизматлар макро даражада турли соҳаларга, жумладан банклар, кредит уюшмалари, суғурта, акциядорлик брокерлари, бухгалтерия ва аудит компаниялари, инвестиция фондлари ва акциядорлик агентликлари, истеъмолчи молия компаниялари, риелторлик агентликлари, биржалар ва мижозларни аккредитация қилувчи компанияларга тақдим этилади.

Шуни ҳам таъкидлаш мумкинки, сўнгги пайтларда банклар ўзларининг табиати бўйича юқоридаги таърифга мос келадиган инновацион маҳсулот ва

хизматлар сонини кўпайтирмоқда: улар молиявий хизматларни яхшилашга қаратилган технологик ютуқлардан фойдаланмоқдалар. Шу сабабли, FinTechни банк институтлари томонидан замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда молиявий хизматлар кўрсатиш (анъанавий ёки тубдан янги) сифатида таърифлаш мақсадга мувофиқдир, улар “молиявий технологиялар” ва “FinTech сектори” тушунчаларини оқилона кўриб чиқиш учун ажратилади. Ушбу ёндашув FinTech таъсирида банк трансформациясининг иккита компонентиға эътибор қаратиш имконини беради: эндоген ўзгаришлар (банкларнинг ички бизнес моделлари билан боғлиқ, яъни инновацион ривожланиш моделларини қўллаш зарурати) ва экзоген ўзгаришлар (янги банк бўлмаган, аммо амалда молиявий рақобатчиларнинг пайдо бўлиши, бу ташқи бизнесни ўзгартириш заруриятига олиб келадиган банк моделлари).

Молиявий муҳандислик, ахборот технологиялари ва телекоммуникация соҳасидаги инновациялар мавжуд бозор тузилмалари доирасида банкларнинг рақобатбардош хатти-ҳаракатларига таъсир қилади. Бизга таниш бўлган бундай технологиялар мисолларидан бири банкоматлардир. Улар юқорида айтиб ўтилганидек, юқори техник хизмат кўрсатиш харажатлари туфайли бозорга кириш учун тўсиқ сифатида қабул қилинган қиммат филиал тармоқларини яратишга муқобил бўлиб хизмат қилади. Банкоматлар тармоғи асосий банк хизматларини жисмоний тарқатиш каналининг арзонроқ шакли бўлиб, у билан боғлиқ харажатларни камайтиради ва бозорга киришни осонлаштиради. Рақобатга таъсир қилиш нуқтаи назаридан банкоматлар тармоғининг кенгайиши филиаллар тармоғининг кенгайиши - рақобатнинг камровининг ошиши билан бир хил натижаларни беради. Бундан ташқари, техник тараққиёт натижалари жорий этилиши билан сўнгги ўн йил ичида мижозга банкомат орқали кўрсатилаётган хизматлар кўлами сезиларли даражада ошди. Банкоматлар тармоғини кенгайтиришнинг муқобил варианты масофавий банк хизматларидир. Ахборот технологиялари ва

телекоммуникациялар соҳасидаги техник тараққиёт туфайли ушбу хизмат кўрсатиш шакли мижоз учун ҳам, банк учун ҳам фойдаланишнинг афзалликларига эга. Банк хизматларини провайдери белгиланган харажатларни ва миқёсда тежамкорликни камайтириш орқали самарадорликни оширади, мижозларнинг катта гуруҳини хабардор қилиш учун оддий ва арзон каналга эга бўлади шунингдек янги хизматлар таклифни шахсийлаштириш учун мижозлар ҳақида қимматли маълумотларни тўплаш қобилиятига эга. Ўз навбатида, банк хизматлари истеъмолчиси оралиқ харажатларни (йўл ҳақини) ва тўғридан-тўғри тўловларни (йиғим ва комиссиялар) камайтириш ҳисобига таклифни нархлар бўйича фойдалироқ деб билади ва мутлақ мавжудлиги (кунига 24 соат, етти кун) мижоз ўз ҳисоблари ҳолатини доимий равишда кузатиб бориш имкониятига эга бўлади, шунингдек, навбатда турмасдан ёки ҳатто уйдан чиқмасдан кириш қулайлигини олади.

Ва ниҳоят, масофавий хизмат кўрсатишнинг охириги шакли мобил банкингдир. Интернетга кириш имконига эга смартфон ва планшетларнинг кўпайиши банкларни ушбу тарқатиш каналидан фойдаланишга ундади, айниқса мобил қурилмалардан фойдаланувчи мижозлар банк билан анъанавий Интернет-банкнинг фойдаланувчиларига қараганда 3,5 марта тез-тез ўзаро алоқада бўлишади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, банк хизматлари провайдерларининг хизматларни тарқатишнинг ушбу каналига қизиқиши ортиб бормоқда: 2013 йилда банкларнинг 45 фоизи мобил банкинг устувор канал эканлигини таъкидлаган ва банкларнинг 63 фоизи келгуси ўн йил ичида ўз долзарблигини йўқотмаслигига ишонишган. Кўпроқ онлайн-банкнинг сингари, мобил банкинг ҳам банк хизматларини тарқатиш учун муқобил каналга айланди.

Юқоридаги таҳлиллар асосида шуни айтиш мумкинки, FinTech нинг кейинги ривожланиши банк иши ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатади. FinTechдан фойдаланиш, албатта, банкларга янги имкониятлар беради, лекин

шу билан бирга банклар ғамхўрлик қилиши ва бошқариши керак бўлган янги рисклар билан.

Ахборот технологиялари ва телекоммуникация соҳасидаги инновациялар банк хизматларини кўрсатишда туб ўзгаришларга олиб келди. FinTech компанияларининг пайдо бўлиши анъанавий банк моделларига янги рақобат муҳитини шакллантирди. Айрим тадқиқотчилар FinTech ривожланишининг фаол босқичи 2008 йилги жаҳон молиявий инқирозидан сўнг бошланганини таъкидлайдилар. Ушбу даврда банкларга бўлган ишончнинг пасайиши ва кредит олиш жараёнларининг мураккаблашиши инновацион молиявий ечимларга эҳтиёжни кучайтирди.

Банклар узоқ вақт давомида қатъий тартибга солинадиган ва консерватив тизим сифатида технологик ўзгаришларга секин мослашган бўлса, FinTech компаниялари ушбу бўшлиқни тўлдириб, мижозларга янги, тезкор ва арзон хизматлар таклиф этмоқда. Шу сабабли, банклар рақамли трансформация орқали ўз фаолиятини қайта кўриб чиқишга мажбур бўлмоқда.

Рақамли банк хизматларининг ривожланиши банкоматлар, интернет-банкнинг ва мобил банкнинг каби каналлар орқали амалга ошмоқда. Банкоматлар филиал тармоқларига нисбатан арзон тарқатиш канали сифатида хизмат қилиб, банк хизматларига киришни осонлаштирди. Кейинчалик масофавий банк хизматлари ва мобил банкнинг мижозлар учун юқори қулайлик ва доимий фойдаланиш имкониятини яратди.

Мобил қурилмаларнинг кенг тарқалиши мобил банкнинг банк хизматларини тарқатишнинг муҳим каналига айлантирди. Бу банкларга харажатларни камайтириш, хизматларни шахсийлаштириш ва мижозлар билан доимий алоқа ўрнатиш имконини бермоқда. Шу билан бирга, FinTech компаниялари билан ҳамкорлик қилиш банкларга инновацион хизматларни жорий этиш ва рақобатбардошлиқни сақлаб қолишда муҳим омилга айланмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, рақамли технологиялар ва FinTech соҳасининг ривожланиши банк сектори трансформациясининг асосий драйверларидан бири ҳисобланади. FinTech ечимларидан фойдаланиш банкларга хизматлар сифатини ошириш, харажатларни камайитириш ва mijozlar эҳтиёжларига тез мослашиш имконини беради.

Бироқ рақамли трансформация банклар учун янги имкониятлар билан бирга киберхавфсизлик, маълумотларни ҳимоя қилиш ва операцион рисклар каби янги хатарларни ҳам келтириб чиқаради. Шу муносабат билан қуйидаги таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқ: банклар ва FinTech компаниялари ўртасида стратегик ҳамкорликни кучайтириш; рақамли банк хизматларини ривожлантириш билан бир қаторда рискларни бошқариш тизимларини такомиллаштириш; мобил ва масофавий банк хизматларини тартибга солувчи ҳуқуқий базани янада ривожлантириш; банк ходимларининг рақамли компетенцияларини оширишга қаратилган таълим дастурларини кенгайтириш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz Toshkent. "O'zbekiston" 2016 yil.
2. Z.Yo'ldoshev. X.Xalilova Milliy va jaxon iqtisodiyoti O'quv qo'llanma. Toshkent 2013yil.
3. Ikromovich, Isayev Fakhridin. "Analysis of the profit tax and its improvement." International Journal of Research in Social Sciences 7.12 (2017): 74-85.
4. Jumaev Nadir Hosiyatovich, Isaev Fakhridin Ikromovich. (2023). Organization of turkic states: interoperation and accounting system. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 13, 116-129. Retrieved from <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/article/view/245>

5. O'zbekiston respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti iqtisodiyot fakulteti. "Moliya va soliqlar" ma' ruzalar kursi. Toshkent - 2012 yil.
6. Soliyev A.S va boshqalar. Mintaqaviy iqtisodiyot. O'quv qo'llanma. Toshkent. O'z.MU 2003 yil.